

римали їх лише 9 бібліотек із 95. Найбільше – бібліотека ГАО – 27 CD та бібліотека Інституту електрозварювання – 23 CD РЖ «Сварка».

Працівники бібліотек брали активну участь у скануванні української періодики 1920–30-х років ХХ ст.

Продовжували поповнюватися обмінні фонди бібліотек. Найбільше видань було передано до обмінних фондів бібліотеками інститутів історії України – 3202 прим., археології – 2389 прим., мистецтвознавства, фольклористики та етнології – 1841 прим. Національного ботанічного саду – 1492 прим. Бібліотека Інституту політичних і етнонаціональних досліджень у 2017 р. провела перевірку, впорядкування та санітарну обробку обмінного фонду. Окремі бібліотеки згідно з наказами поширювали видання установ, що зберігаються в обмінних фондах до бібліотек вишів, організацій та установ відповідного профілю.

Питання комплектування бібліотечних фондів, зокрема передплата періодичних видань, використання доступу до зарубіжних БД розглядалися на засіданнях Інформаційно-бібліотечних рад інститутів біохімії, геології і геохімії горючих копалин, геотехнічної механіки, проблем міцності, фізіології.

Звіти про роботу бібліотек наукових установ НАН України у 2017 р. засвідчили, що вирішення проблем, пов'язаних з комплектуванням фондів потребують перш за все належного фінансування. Надходження видань, отриманих шляхом книгообміну та дарів не вирішують питань профільного формування фондів та інформаційного забезпечення наукових досліджень. Водночас, використання електронних ресурсів в багатьох бібліотеках є проблематичним у зв'язу з відсутністю сучасних комп'ютерів та доступу до Інтернету.

2. Збереження фондів

Бібліотечний фонд – основа діяльності кожної бібліотеки. Сукупність процесів прийому, обліку, технічного опрацювання, розміщення та збереження документів, сприяє правильній організації фонду для вирішення бібліотекою двох суперечливих завдань – активного використання фонду та забезпечення його тривалого зберігання.

Збереження бібліотечних фондів – один із важливих напрямів роботи бібліотеки, який передбачає реалізацію таких сфер діяльності:

- організацію обліку бібліотечного фонду та його перевірку;
- забезпечення збереження документів під час опрацювання та використання;
- проведення роботи з боржниками:

- створення оптимальних умов зберігання фонду та дотримання належного санітарно-гігієнічного стану;
- своєчасне опрацювання та реставрацію документів;
- забезпечення системи протипожежної безпеки.

Серед заходів, що забезпечують збереження книжкових фондів, традиційно особливе місце займає **облік та регулярна його перевірка**. Згідно з Наказом Міністерства фінансів України № 879 «Про затвердження Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань» від 02.09.2014 р., зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 30 жовтня 2014 р. № 1365/26142 «Інвентаризація бібліотечних фондів за рішенням керівника підприємства за встановленим ним графіком може проводитись протягом року. Інвентаризація книжкових пам'яток проводиться щороку. За наявності обсягу бібліотечних фондів від 100 до 500 тис. одиниць інвентаризація може проводитись протягом п'яти років з охопленням щорічно не менше 20 відсотків одиниць, а понад 500 тис. одиниць – протягом десяти років з охопленням щорічно не менше 10 відсотків одиниць». (Розділ 1, п. 10, абзац 9).

Мережа бібліотек наукових установ НАН України нараховувала 103 бібліотеки в 2013 р., у зв'язку з приєднанням двох бібліотек у 2016 р. мережа збільшилася до 105 бібліотек. Бібліотечні фонди 30 академічних книгозбірень нараховують понад 100 тис. прим., шести – понад 200 тис., до 10 тис. прим., мають 14 бібліотек наукових установ, інші – від 10 до 100 тис. прим.

За звітами роботи бібліотек зроблено аналіз проведення перевірок бібліотечних фондів наукових установ НАН України за останні п'ять років (2013–2017 рр.), який представлено в таблиці. У 2013 р. були востаннє отримані звіти від десяти установ м. Донецька та Криму, нині про ці бібліотеки нічого не відомо. Попри численні звернення, інформація від них не надходила.

Аналіз показав, що тільки 53 бібліотеки наукових установ зі 105 займалися перевіркою бібліотечних фондів. Детальніші відомості про перевірку фондів у зазначений період засвідчили, що:

- 18 бібліотек провели повний переоблік, із них 11 бібліотек – за один рік, три – за два роки, чотири – поетапно упродовж п'яти років;
- три бібліотеки розпочали повну перевірку фонду в другій половині 2017 р., одна бібліотека у 2016 р. і збирається завершити її у 2018 р.;
- 6 книгозбірень проводили поетапно перевірку фонду упродовж п'яти років, але не подали акти;
- 25 бібліотек проводили часткові перевірки фондів, причому 11 із них – тільки упродовж одного року, 8 – упродовж двох років, інші 6 – упродовж

**Перевірка бібліотечних фондів
у наукових установах НАН України за 2013–2017 рр.**

№ з/п	Бібліотека (бібліотечні фонди, ≈ тис. прим.)	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
1.	Головної астрономічної обсерваторії (75)		повна		окремі частини	окремі частини
2.	Державного природознавчого музею (71)	поетапна перевірка	поетапна перевірка	поетапна перевірка	поетапна перевірка	поетапна перевірка
3.	Донецького фізико-технічного інституту *	окремі частини				
4.	Інституту біохімії (83)				окремі частини	
5.	Інституту ботаніки (97)				розпочато повну	завершено повну
6.	Інституту газу (100)		окремі частини		окремі частини	окремі частини
7.	Інституту географії (33)		окремі частини			
8.	Інституту геології і геохімії горючих копалин (84)					розпочато повну
9.	Інституту геотехнічної механіки (111)	поетапна перевірка		поетапна перевірка	поетапна перевірка	завершено повну
10.	Інституту геохімії, мінералогії та рудоутворення (76)					розпочато повну
11.	Інституту гідромеханіки (89)				окремі частини	окремі частини
12.	Інституту демографії та соціальних досліджень (11)			повна		
13.	Інституту експериментальної патології, онкології і радіобіології (79)			окремі частини		окремі частини
14.	Інституту електродинаміки (242)	поетапна перевірка		поетапна перевірка		поетапна перевірка
15.	Інституту зоології (171)	поетапна перевірка	поетапна перевірка	поетапна перевірка		
16.	Інституту імпульсних процесів і технологій (129)	поетапна перевірка	поетапна перевірка		поетапна перевірка	поетапна перевірка
17.	Інституту історії України (137)		окремі частини	окремі частини	окремі частини	окремі частини
18.	Інституту кібернетики (275)	поетапна перевірка	поетапна перевірка	поетапна перевірка	поетапна перевірка	завершено повну
19.	Інституту клітинної біології та генетичної інженерії (11)			повна		
20.	Інституту колоїдної хімії та хімії води (101)	розпочато повну	завершено повну	окремі частини		окремі частини
21.	Інституту літератури (172)			поетапна перевірка		окремі частини

№ з/п	Бібліотека (бібліотечні фонди, ≈ тис. прим.)	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
22.	Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології (109)		окремі частини	окремі частини	окремі частини	окремі частини
23.	Інституту мікробіології і вірусології (123)	поетапна перевірка	поетапна перевірка	поетапна перевірка	завершено повну	
24.	Інституту молекулярної біології і генетики (84)					окремі частини
25.	Інституту народознавства (66)				поетапна перевірка	поетапна перевірка
26.	Інституту політичних і етнонаціональних досліджень (146)			окремі частини		
27.	Інституту проблем кріобіології і кріомедицини (53)				повна	
28.	Інституту проблем матеріалознавства (159)	окремі частини	окремі частини		окремі частини	окремі частини
29.	Інституту проблем машинобудування (166)					окремі частини
30.	Інституту проблем міцності (100)		окремі частини			
31.	Інституту проблем природокористування та екології (3)		повна			
32.	Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень (38)		окремі частини			
33.	Інституту радіофізики та електроніки (139)					розпочато повну
34.	Інституту соціології (28)			поетапна перевірка	поетапна перевірка	поетапна перевірка
35.	Інституту сходознавства (10)	повна				
36.	Інституту теоретичної фізики (148)			окремі частини		
37.	Інституту технічної механіки (103)			повна		
38.	Інституту технічної теплофізики (143)		поетапна перевірка	поетапна перевірка		
39.	Інституту фізики (276)		поетапна перевірка	поетапна перевірка	поетапна перевірка	поетапна перевірка
40.	Інституту фізичної хімії (120)			окремі частини	окремі частини	
41.	Інституту фізіології рослин і генетики (74)	окремі частини				
42.	Інституту філософії (66)			окремі частини		окремі частини

№ з/п	Бібліотека (бібліотечні фонди, ≈ тис. прим.)	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
43.	Інституту чорної металургії (134)	повна				
44.	Інституту ядерних досліджень (67)	окремі частини		окремі частини		окремі частини
45.	Морського гідрофізичного інституту *	повна				
46.	Національного ботанічного саду (96)	поетапна перевірка		поетапна перевірка	поетапна перевірка	поетапна перевірка
47.	НІАЗ «Ольвія» (6)				окремі частини	завершено повну
48.	НТК«Інститут монокристалів» (129)				повна	
49.	Одеського археологічного музею (34)		окремі частини			
50.	Радіоастрономічного інституту (94)					повна
51.	Фізико-технологічного інституту металів та сплавів (153)	поетапна перевірка	поетапна перевірка	завершено повну		
52.	Фізико-хімічного інституту (153)	окремі частини	окремі частини	окремі частини		
53.	ФТІНТ (214)	окремі частини	окремі частини			

* З 2014 р. звіти не подаються.

трьох. Зазначимо, що вибіркові перевірки окремих частин фонду, проведені упродовж останніх років деякими бібліотеками, на жаль, не складають цілісної картини про стан збереження всього фонду;

- 10 книгозбірень наукових установ залишаються у м. Донецьку, на території непідконтрольній Україні, та в анексованому Росією Криму. У звітах за 2013 р. тільки одна бібліотека звітувала про повну перевірку фонду, інша – про перевірку окремих частин фонду. Звіти за 2014–2017 рр. ці бібліотеки не надіслали, тому відомості про будь-які роботи з фондом відсутні.

Завершенням перевірки фонду на наявність документів є оформлення її результатів відповідним актом, який складається комісією не пізніше, як через 15 днів після завершення перевірки. У разі несвоєчасного оформлення результатів перевірки, вона фактично втрачає своє значення. Списки літератури, що вилучається з фонду, додаються до акту перевірки. Упродовж 2013–2017 рр. академічними бібліотеками було списано загалом понад 184 тис. прим. Значні списання літератури упродовж цього періоду були проведені в книгозбірнях інститутів технічної механіки (17 929 прим.), монокристалів (11 378 прим.), фізичної хімії (21 582 прим.), ботаніки (20 000 прим.).

Бібліотеки інститутів електродинаміки, електрозварювання, загальної та неорганічної хімії, кібернетики, фізики, ФГІНТ мають фонди понад 200 тис. прим. Бібліотекам із такими фондами важко провести перевірки за один-два роки, тому книгозбірні інститутів кібернетики, електродинаміки та фізики проводили поетапні перевірки з охопленням близько 20 % фонду. Варто зауважити, що бібліотеки, які проводять планові поетапні перевірки фондів, після закінчення кожного етапу, повинні складати акти перевірки. Викликає занепокоєння те, що у бібліотеках інститутів електрозварювання, загальної та неорганічної хімії не тільки не проводяться перевірки фондів, але й інформація про їх упорядкування у звітах відсутня. Із 14 бібліотек наукових установ із невеликими фондами, до 10 тис. прим., дві бібліотеки новостворені у 2016 р.; три – провели повний переоблік, дві – тільки упорядковували фонди, інші 7 – не вказують про роботу з фондом.

В окремих звітах не зазначено про перевірки та упорядкування фондів, при тому, що упродовж досліджуваного періоду в деяких інститутах сталися аварійні ситуації, які спричиняли пошкодження літератури. Так, у 2015 р. в інституті математики, в результаті аварії, постраждали 998 прим. літератури, яку підготували до списання, але й до цього часу ця література залишається не списаною.

Перевірка бібліотечного фонду на наявність документів може бути обов'язковою і зараховується як планова: у разі реорганізації або ліквідації бібліотеки, при зміні матеріально-відповідальної особи, виявленні фактів зловживань чи псування документів, за фактами стихійного чи техногенного лиха або інших ситуацій, що викликані екстремальними умовами. Зауважимо, що упродовж п'яти років змінилися завідувачі бібліотек інститутів ботаніки, газу, геологічних наук, гідробіології, економіки та прогнозування, електрозварювання, імпульсних процесів і технологій, кібернетики, колоїдної хімії та хімії води, народознавства, прикладної фізики, проблем матеріалознавства, соціології, сходознавства, теоретичної фізики, технічної теплофізики, філософії, чорної металургії, Державного природознавчого музею, НДЦ ІПР. Це результат оптимізації структури, яка проводилася в наукових установах НАН України, більшість новопризначених завідувачів працювали у бібліотеках, за винятком бібліотеки Інституту прикладної фізики, завідувачку якої було призначено після звільнення попередньої.

Результатом проведення перевірки фонду є не тільки вилучення літератури, але й виявлення помилок, що були допущені при шифруванні документів, розстановці фонду, оформленні видачі документів користувачам. У разі встановлення факту відсутності документа проводиться його розшук у строк, визначений правилами користування бібліотекою, а також встановлюється заборгованість користувачів перед бібліотекою.

Збереженню фондів та встановленню його балансової вартості сприяють регулярні звірки цих бібліотеки з даними бухгалтерії, які проводяться бібліотеками щороку або щопівроку, при надходженнях літератури у невеликій кількості.

Одним із важливих завдань у діяльності бібліотеки є постійне **упорядкування фонду** – переміщення частин фонду для зручності користування читачам і співробітникам, своєчасне виявлення маловикористовуваної, ветої, непрофільної, зайвдублетної літератури. У зв'язку з обмеженістю площ книгосховищ, раціонального їх використання, вивільнення місця для нових надходжень, зосередження профільної літератури в книгосховищах поблизу читальної зали та винесенням часто використовуваних видань до читальної зали у вільний доступ, бібліотеки змушені постійно переміщувати фонди.

Значний обсяг робіт з упорядкування фондів виконують бібліотеки перед проведенням його перевірки. Більшість бібліотек, а саме 59, звітували про проведення регулярних упорядкувань фондів упродовж досліджуваного періоду, із них 53 академічні бібліотеки проводили перевірки фондів і 6 – тільки упорядкування фондів. Зазначимо, що перевірку бібліотечного фонду не можна замінити упорядкуванням, якщо навіть після упорядкування проводиться списання літератури.

Механічно ушкоджені документи підлягають ремонту та реставрації. Ремонт або найпростішу реставрацію документів здійснюють бібліотечні працівники, а дуже пошкоджені документи – фахівці-реставратори. Самостійно проводили ремонт книг бібліотекарі інститутів технічної механіки (25 прим.), геохімії, мінералогії та рудоутворення (200 прим.), металофізики (77 прим.), ядерних досліджень (25 прим.), імпульсних процесів і технологій (277 прим.) та ін. Одночасно, в бібліотеках інститутів: геотехнічної механіки переплетено 240 фахових журналів «Уголь України» у 40 зшитків, металофізики реставровано 40 видань в установі, Національного ботанічного саду виконано палітурні роботи 18 книг і 4 комплектів журналів. Нині існує можливість для користувачів виготовляти ксерокопії будь-якого документа з бібліотечного фонду, що зменшує кількість зіпсованих видань. Забезпеченню збереження рідкісних видань та документів підвищеного попиту, сприяє створення цифрових копій.

Важливою ланкою в справі збереження бібліотечного фонду є робота бібліотеки з **читацькою заборгованістю** та, головне, діяльність з її попередження. Ліквідація читацької заборгованості – актуальне завдання, якому співробітники бібліотек приділяють немало часу. Низка бібліотек запровадила обов'язковий розрахунок читачів із бібліотекою на період відпусток, довготривалих відряджень та під час перереєстрації в кінці року. Це виявилось

дуже ефективним засобом для бібліотеки Інституту експериментальної патології, онкології і радіобіології, в якій нині боржників не має. Завдяки дієвим методам, співпраці бібліотеки з ІБР та адміністрацією установи, заборгованість у інститутах механіки та органічної хімії зменшилася у 2017 р. на 200 та 150 прим. Доцільними засобами усунення заборгованості були: доповідні директору, оприлюднення списків про заборгованість, нагадування телефоном та е-листування боржникам для багатьох інститутів.

Бібліотеки наукових установ НАН України проводять регулярний контроль та постійний нагляд за станом документів для забезпечення комплексу профілактичних заходів із дотримання нормативних температурно-вологісного, санітарно-гігієнічного, світлового, протипожежного режимів зберігання, захисту фондів від шкідників. Щорічно Центр консервації і реставрації НБУВ проводять обстеження фондів декількох наукових установ із метою розробки рекомендацій для уповільнення процесів старіння паперових видань. Зокрема, в 2017 р. у бібліотеці Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології обстеження включали: огляд стану збереження документів, мікробіологічне дослідження повітря книгосховищ, контроль параметрів температурно-вологісного та світлового режимів, фіксування фізичного стану цінних документів для планування необхідних консерваційних заходів. Встановлено, що температурні показники відповідали нормативним, вологість є нижчою, а світловий режим перевищує норми. Було рекомендовано зашторювати вікна або встановити жалюзі.

Приміщення бібліотек відносять до небезпечних у пожежному відношенні, тому дотримання правил пожежної безпеки, наявність відповідного протипожежного обладнання (вогнєгасників) є необхідною умовою забезпечення збереження книжкових фондів.

3. Бібліотечно-інформаційне та довідково-бібліографічне обслуговування

Діяльність бібліотечно-інформаційної системи НАН України впродовж 2017 р. традиційно зосереджувалася на інформаційному забезпеченні наукових досліджень установ. Головними напрямками роботи залишалися підбір і надання документів за тематикою досліджень, сприяння організації доступу до світових наукових інформаційних ресурсів, популяризація науково-дослідної діяльності установ шляхом підготовки бібліографічних покажчиків різних типів і видів, інформаційно-аналітичних матеріалів, формування тематичних баз даних, збір, обробка та впорядкування повнотекстових колекцій документів тощо. Спостерігалася активізація взаємодії